

Høringsuttalelse fra Regionalt fagnettverk i Helse Nord:
Rettsikkerhet for utviklingshemmede ved lovbrudd.

NOU 2022: 21 Strafferettslig vern av den seksuelle selvbestemmelsesretten

Habiliteringsteamet for voksne ved Nordlandssykehuset Bodø, koordinerer og leder et bredt sammensatt **Regionalt fagnettverk i Helse Nord: Rettsikkerhet for utviklingshemmede ved lovbrudd**. I dette nettverket er habiliteringsteam, brukerorganisasjon, psykisk helsevern, aktuelle sentra, kriminalomsorg, politi, barnehus, påtalemyndighet og forskningsinstitusjoner representert. Fagnettverket har ca. 40 medlemmer. Vi drøfter problemstillinger knyttet til utviklingshemmedes rettsikkerhet når de berøres av blant annet straffelovens bestemmelser enten som gjerningspersoner eller som offer for alvorlige lovbrudd.

Høringssvaret er utarbeidet av fagnettverkets arbeidsutvalg (AU), på vegne av fagnettverket.

Innledning

AU har med interesse gjennomgått utvalgets omfattende utredning og det konkrete lovforslaget. Vi deler grunnleggende sett mange av de vurderinger og synspunkter som rådet gir uttrykk for i utredningen.

I denne uttalelsen vil våre kommentarer særlig være knyttet til faktorer og temaer som berører vårt arbeid.

Innledningsvis vil vi støtte straffelovrådets forslag om styrking av barns rettigheter i Straffeloven. Barns rettigheter er viktig og styrke gjennom straffelovens bestemmelser. Samtidig vil vi påpeke mangler vi mener NOUen har som et overordnet styringsdokument. Den ivaretar ikke i tilstrekkelig grad mennesker med psykisk utviklingshemming rettsikkerhet, slik man har vektlagt ovenfor barn. Etter vår vurdering er det helt nødvendig.

Rettigheter til personer med utviklingshemming

Personer med utviklingshemming er en heterogen gruppe mennesker. Fagnettverket vil uttrykke bekymring for at rettsikkerheten til personer med utviklingshemming ikke er ivaretatt godt i NOU 2022:21.

Selv om det vanskelig å registrere og beregne forekomst av overgrep mot utviklingshemmede personer, beregnes de generelle tallene til 10% (Skilbrei & Stefansen, 2018; Thoresen & Hjemdal, 2014). Kvinner er særlig utsatte, men menn med utviklingshemming utsettes også i høyere grad enn andre menn. Den mest omfattende forskningen om vold og seksuelle overgrep mot personer med psykisk utviklingshemming som er utarbeidet i norsk sammenheng, er gjennomført av Yngvild Grøvdal (2013) ved NKVTS. Selv om tallene er noe usikre, peker både internasjonale og norske studier i samme retning – mennesker med utviklingshemming er mer utsatt for overgrep enn andre. Mørketallene antas å være høye.

Kompetanse og kunnskap om personer med utviklingshemming i rettsapparatet, er dårlig (Olsen et al., 2018; Moen, 2023). Det gjenspeiler den oppmerksomhet sakene gis. Saker meldes ikke, fanges ikke opp i strafferettspleien (Olsen et al., 2016), etterforskningen er mangelfull (Rachlew, 2016; Moen, 2023) og saker henlegges (Hoel & Moen, 2023, in print).

Bruk av referanser

Fagnettverket kan ikke se at straffelovrådet har sett til studier og litteratur som har direkte relevans til området som gjelder Straffelovens bestemmelser og personer med utviklingshemming.

Vi tillater oss derfor å vise til noen studier som har relevans i denne sammenheng:

- Grøvdal, 2013: Kunnskapsoppsummering for vold og seksuelle overgrep mot personer med psykisk utviklingshemming av begge kjønn og alle aldre. Oppsummering: Høyere forekomst enn hos befolkningen for øvrig. De fleste overgrep skjer på hjemmearena og av personer de kjenner og har et tillitsforhold til. Det pekes på høye mørketall.
- Søndena, 2009: Dokumentasjon av overhyppighet av personer med lettere utviklingshemming i norske fengsler. Ikke oppdaget.
- Olsen et al, 2018; Søndena et al, 2019: Studie blant aktører i rettspleien. Resultat; oppmerksomhet og kompetanse er mangelfullt.
- Åker & Johnsen, 2019: Undersøkt de sakene som faktisk føres for retten. Resultat: Ca. 30% ender med straffereaksjon.
- Olsvik, 2006 og 2010): Studier for å belyse situasjonen til funksjonshemmede kvinner. Resultat: Særtrekk at flere i gruppen blir utsatt for overgrep over lengre tid, og at kvinner med utviklingshemming er mer utsatt enn kvinner med andre funksjonsnedsettelse.

- Moen, 2023. Mulige årsaker til lite bevissthet om utviklingshemmede i politiets praksis.
- Hoel & Moen, 2023 (in press). Keyless Coordinators: The Family and Sexual Violence Coordination Scheme and its Challenges to Protect Human Rights in Cases Involving Persons with Intellectual Disability

Mennesker med psykisk utviklingshemming vurderes i de fleste sammenhenger som mer sårbare og utsatte for vold og overgrep enn øvrig befolkning. Vold og overgrep som utviklingshemmede utsettes for, rammer dem på arenaer der de burde kunne føle seg trygge, og utøves i stor grad av personer de har en relasjon til og som de burde kunne være trygge for.

Mennesker med utviklingshemming kjennetegnes av å ha redusert intellektuell og mental kapasitet. Funksjonsnivået varierer stort. Man skiller ofte mellom fire hovedklasser lett, moderat, alvorlig og dyp. I hverdagen innebærer utviklingshemming at personen kan ha problemer med kommunikasjon og samhandling med andre, problemer med å møte utfordringer i hverdagslige situasjoner, og evnen til å sørge for sitt eget beste er svekket. Det vil bety at det i mindre og større grad vil berøre deres evner og muligheter til å stå opp for seg selv mot myndighetspersoner, «sette hardt mot hardt», og å forstå og hevde sine rettigheter og rettskrav.

Frivillighet

Frivillighet er et sentralt tema i Straffeloven, og som straffelovrådet drøfter i NOUen 2022.21. Hvis utformingen av § 291's begrep voldtekt skal defineres som «*seksuell omgang med noen som ikke har samtykket til det*», må samtykkebegrepet defineres nærmere. Forskning viser til at svake grupper som utviklingshemmede med kognitive funksjonsnedsettelse, har en stor sårbarhet ved at de ofte samtykker til det meste, uten at de forstår hva de har samtykket til (Snell et al., 2009; Chopin et al. 2023). Deres nedsatte evne til raske vurderinger og forståelse av en situasjon, vil prege utfallet av «samtykket» (Snell et al, 2009; Chopin et al., 2023). Det kan ifølge Snell mfl. føre til at de forledes på ulike måter, og at de heller ikke står opp for seg selv.

Slik lovforslaget fremkommer i § 291 voldtektsbestemmelsen, vil den i de fleste tilfeller ikke gjelde for de situasjoner der utviklingshemmede blir utsatt for voldtekt. Dette fordi de selv angivelig har samtykket. Man står i fare for å overse deres forutsetninger, nettopp fordi

samtykkebegrepet ikke defineres tilstrekkelig, og på en slik måte at det rommer de nødvendige vurderinger.

Seksuell omgang – seksuell handling

Seksuell handling reguleres i § 297. Denne bestemmelsen vil sjelden komme til anvendelse ovenfor personer med psykisk utviklingshemming. I § 295 bruker man begrepet seksuell omgang. For oss fremstår det et tydelig hull i lovverket der seksuell handling også omfatter gruppen vi her snakker om. Dessuten er strafferammen i Strl § 297 svært lav.

Vi ser behovet for et nytt ledd, og foreslår lovendring i § 295, tredje ledd:

«Med fengsel inntil 3 år straffes den som begår seksuell handling som nevnt i første ledd, bokstav b.»

Rettsikkerhet

Rettsikkerhet for personer med utviklingshemming blir dårligere enn for andre grupper (som f.eks. for barn som har egne lovtekster i §§299-307 som ivaretar deres rettsikkerhet), slik forslaget foreligger. De vil ikke ha lik tilgang til loven i § 291 fordi deres svakheter ikke er tatt tilstrekkelig hensyn til.

En betrakting kan være om forslag til lovgivning er i henhold til FN konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne spesielt art. 12, som er likhet for loven (art. 12 i CRPD, 2013; Schalock et al. 2022). Rettsikkerhet i art. 12 og 13 skal gi likhet for loven og lik tilgang til rettssystemet (CRPD, 2013).

Åker & Johnsen (2019) har undersøkt hvilke saker som når retten, av saker der utviklingshemmede er utsatt for seksuelle overgrep. Den viste at overgripere tiltales etter § 295, - og ikke § 291. Dette må kunne ses i lys av sårbarheter mennesker med utviklingshemming har, der de kan samtykke til noe de ikke forstår konsekvensene av. Dette gjør at § 291 slik den står i dag, ikke favner utviklingshemmedes særlige forutsetninger på området. På grunn av dette kommer ikke §§ 293 og 294 til anvendelse. Dette er en stor svakhet når det gjelder utviklingshemmedes rettssikkerhet. Personer som begår overgrep og/eller utnytter mennesker som er ekstra sårbare og har en utviklingshemming, - får lavere straff.

Vi mener at hvis samtykket skal vektlegges i den grad man legger opp til og gis en større betydning i fremtiden, da bør begrepet drøftes mer og defineres tydeligere. Slik loven er utformet i dag, er ikke samtykke som straffefrihetsgrunn hjemlet i en bestemt lov, men begrepet er brukt i mange lovtekster og i rettspraksis (Andenæs, 2009). Det fremgår ikke helt tydelig hva som gir straffefrihet ved et samtykke, og hva som ikke gjør det. Skal utviklingshemmedes rettsikkerhet i varetas i seksuallovgivningen, må dette tydeliggjøres ytterligere i de paragrafer som foreslås endret.

Oppsummert

Vi har i lovforslaget, sett særlig på rettsikkerheten til mennesker med utviklingshemming. Samtidig kan det være at andre sårbare grupper som kan ha tilsvarende behov som f.eks. mennesker med demens eller psykisk sykdom.

Like vilkår betyr at man må vurdere særlige behov enkelte grupper har, og at dette må føre til særlige tiltak. Vår vurdering er at dette ikke er gjort for mennesker med utviklingshemming.

Oppsummert mener vi det er behov for:

- Samtykkebegrepet må problematiseres ytterligere, og defineres nærmere.
- Seksuell handling bør omfattes for personer med utviklingshemming i § 295, - se forslag til nytt ledd.
- Ny vurdering av rettsikkerhet for personer med utviklingshemming, - hva skal til for denne sårbare gruppen. Dette bør inkludere at forskning på feltet må tas som kunnskapsgrunnlag.

Slik lovforslaget ligger er rettsikkerhet til personer med utviklingshemming, ikke tilstrekkelig ivaretatt. Det vil etter vår vurdering være behov for en ny gjennomgang av dette.

Med hilsen

Arbeidsutvalget (AU) for Regionalt fagnettverk i Helse Nord: Rettssikkerhet for utviklingshemmede ved lovbrudd

Ved

Anne Liv Engbråten/leder, 3. april 2023